УДК 94(477-25)«1914/1917»:[330.123.4:637.5]

Герасимов Т. Ю., кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, timger84@gmail.com

Вплив Закону «Про заходи щодо скорочення споживання населенням м'яса…» на повсякденне життя мешканців Києва в період Першої світової війни

У статті висвітлено зміни в повсякденному житті населення м. Києва, що виникли внаслідок запровадження влітку 1916 р. у Російській імперії спеціального закону, який мав скоротити споживання м'яса та м'ясних продуктів від зазначених тварин. З'ясовано, що в тогочасній пресі він отримав назву «закону про м'ясопістні дні» через заборону продажу м'яса в місцях торгівлі та в закладах харчування протягом чотирьох днів на тиждень. Розглянуті кілька сатиричних творів, надрукованих на сторінках київських газет, які були присвячені імплементації норм Закону в умовах місцевих реалій. Указано на його негативний вплив у медичній сфері. Акцентовано увагу на ставленні до Закону в міністерських колах у Петрограді. Зроблено висновок, що «закон про м'ясопістні дні» був провальним як в економічному, так і в соціальному відношенні, оскільки не лише не поліпшив становища тваринництва шляхом зменшення кількості забитої худоби, а й призвів до значного подорожчання м'яса та величезної кількості махінацій на ринку, погіршення суспільних настроїв у місті.

Герасимов Т. Ю., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории и культуры Украины Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского, timger84@gmail.com

Влияние Закона «О мерах к сокращению потребления населением мяса...» на повседневную жизнь жителей Киева в период Первой мировой войны

В статье освещены изменения в повседневной жизни населения г. Киев, которые возникли в результате введения летом 1916 г. в Российской империи специального закона, который должен был сократить потребление мяса и мясных продуктов от указанных животных. Выяснено, что в прессе он получил название «закона о мясопустных днях» из-за запрета продажи мяса в местах торговли и в заведениях питания в течение четырех дней в неделю. Рассмотрены несколько сатирических произведений, напечатанных на страницах киевских газет, посвященные имплементации норм Закона в условиях местных реалий. Указано на его негативное влияние в медицинской сфере. Акцентировано внимание на отношении к Закону в министерских кругах в Петрограде. Сделан вывод, что «закон о мясопустных днях» был провальным как в экономическом, так и в социальном отношении, так как не только не улучшил положения животноводства путем уменьшения количества забитого скота, но и привел к значительному удорожанию мяса и огромного количества махинаций на рынке, ухудшению общественных настроений в городе.

Gerasimov T. Yu., a candidate of historic sciences, a doctoral student of History and culture of Ukraine department of Vinnytsia State Pedagogical University after Mykhailo Kotsyubynskiy, timger84@gmail.com

The Influence of "Law about measures concerning the consumption reduction of meat by population…" on daily life of the citizens in Kyiv during the First World War.

The changes in the daily life of population in Kyiv are elucidated. They appeared as a result of introduction of special law in Russian Empire in the summer of 1916. It had to reduced the consumption of meat and meat products from the mentioned animals. It's clear that in press it was named "Shrovetide days law" because of prohibition of meat sale in trade places and in feeding institutions during four days in a week. Several satirical works published on the pages of newspapers in Kyiv and devoted to the law standard implementation in local realities conditions. Its negative influence in the medical sphere is

indicated. The attention towards the law in the ministry ranges in Petrograd is accented. In conclusion, “Shrovetide days law” failed in economic and social respects, because it did not only improve the state of cattlebreeding in the way of decreasing killed cattle amount of market machinations, the worsening of social mood in the city.

Ключові слова: м’ясо, закон, «м’ясопістні дні», повсякденність, продовольство, Київ, Перша світова війна.

Ключевые слова: мясо, закон, «мясопустные дни», повседневность, продовольствие, Киев, Первая мировая война.

Kew words: meat, law, “Shrovetide days”, daily life, foodstuff, Kyiv, the First World War.

Упродовж останнього часу в українській науці зростає зацікавленість у дослідженні історії Першої світової війни. Певною мірою це можна пов’язати із сотою річницею її початку, котру людство відзначало влітку 2014 р. Вона недаремно отримала назву прологу XX ст., оскільки на уламках кількох зруйнованих старих європейських монархій фактично народився новий тип людини та суспільства з усіма подальшими позитивними та негативними наслідками. А тому твердження про те, що Перша світова війна в тій чи іншій мірі прийшла в кожний дім, навряд чи буде суттєвим перебільшенням. Не стало винятком і життя пересічного київського обивателя, який поринав у свої рутинні справи всього лише за кілька сотень кілометрів від зони бойових дій. Хоча проживання у величезному тиловому місті не передбачало для нього безпосередньої смертельної небезпеки, в нього була своя «війна». Де-факто він виступав у якості «бійця» продовольчого «фронту», на якому аналогом бомб та ворожих солдатів слугували ціни продукти харчування та торгівці. На третьому році війни, за безпосередньої участі уряду Російської імперії, чи не найзапекліші «бої» у продовольчій сфері точилися довкола такого життєво необхідного продукту, як м’ясо.

У радянській та сучасній українській історіографії запроваджений у Російській імперії закон, що обмежував у визначені державою дні тижня продаж м’яса, переважно згаданий у контексті продовольчого питання міст у роки Першої світової війни. Серед них, наприклад, можна виокремити праці А. Сидорова [1], О. Реєнта [2], Н. Шапошнікової [3]. Певну увагу наслідкам упровадження згаданого закону приділила дослідниця історії повсякденності О. Вільшанська [4].

На нашу думку, висвітлення феномену так званого «закону про м’ясопістні дні» в рамках спеціального дослідження дозволить ознайомитися з деякими, раніше не відомими в історичній літературі, нюансами повсякденного життя мешканців м. Києва в період Першої світової війни та з особливого ракурсу розглянути політику Російської імперії в сфері забезпечення населення продуктами харчування. В цьому і полягає мета пропонованої статті.

Джерельну базу нашої праці становить періодична преса досліджуваного періоду. Проблема імплементації «закону про м’ясопістні дні» мала великий суспільний резонанс, і тому на газетних шпальтах їй було відведено чимало місця.

1 серпня 1916 р., за кілька днів до вступу Закону в силу, одна із київських газет, критикуючи місцеві кулінарні традиції, назвала Росію «найбільш м’ясоїдною європейською країною». Наведені у тій статті аргументи на користь вищевказаного твердження доповнювалися цитуванням тогочасних популярних в широких масах висловлювань: «без м’яса і ситий не будеш» та «без м’яса – і обід не обід» [5, с. 2]. Газетярі мали рацію, оскільки протягом перших років війни частка м’яса в харчовому раціоні, як цивільного, так і військового населення демонструвала колосальне зростання. На селі, наприклад, у порівнянні з довоєнним часом стали вживати тваринної їжі на 150 % більше, а в армії – на 278 % [3, с. 46-47]. Внаслідок того вже наприкінці 1915 р. у містах почав даватися взнаки розрив між величезним попитом на м’ясо та

наявним поголів'ям худоби в державі. Зменшення кількості продукту на міських прилавках супроводжувалося його стрімким подорожчанням.

В умовах зростаючого дефіциту м'яса влада вирішила радикальним способом скоротити його споживання серед населення. Для того ще в січні 1916 р. в Петрограді створили «Особливу комісію», до якої входили представники законодавчих та громадських установ. На особливій нараді з продовольчого питання Комісія висловилась за встановлення по всій державі окремих днів на тиждень, протягом яких у Російській імперії не дозволялося вживання м'яса. [4, с. 62-63]. Відповідні норми були прописані в Законі «Про заходи щодо скорочення споживання населенням м'яса та м'ясних продуктів від великої рогатої худоби, телят, овець, ягнят, свиней та поросят», що був прийнятий 13 липня (30 червня – за старим стилем) 1916 р. У Києві Закон вступив у силу з моменту опублікування в номері газети «Киевские губернские ведомости» від 8 серпня. В історії він більш відомий як «закон про м'ясопістні дні», завдяки запозиченню терміну «м'ясопіст» з православного календаря. Відповідно, дні, в які заборонявся продаж м'яса, називалися «м'ясопістними». Такими днями були вівторок, середа, четвер та п'ятниця.

9 серпня в місцевій пресі вийшло оголошення київського губернатора О. Ігнатьєва, в якому власникам торговельних закладів, ресторанів, готелів, клубів, заїжджих дворів, харчівень, трактирів, громадських їдалень, буфетів на залізниці та пароплавних станціях заборонялося виготовляти для продажу й подавати відвідувачам м'ясні страви з вівторка по п'ятницю. Поза законом також оголошувалася будь-яка торгівля м'ясом та м'ясних продуктів зазначеного в Законі виду. Худобу було дозволено забивати з п'ятниці по неділю, а м'ясна торгівля та продаж відповідних страв за правилами мали здійснювати із суботи по понеділок кожного тижня [6, с. 2]. Порушення норм «закону про м'ясопістні дні» передбачало покарання у вигляді грошового штрафу на суму від 50 до 300 руб. або арешту до 3-х місяців – для осіб, що вчинили

його вперше, та ув'язнення на термін від 3-х місяців до 1,5 року – за прояви рецидиву [7, с. 2]. Як бачимо, принаймні, за поїдання м'яса та м'ясних продуктів у заборонені дні держава київського обивателя не карала.

Новий Закон швидко увійшов у життя. Вже у четвер, 9 серпня, тобто на другий день після набуття його чинності, в Києві настав «м'ясний колапс»: бездіяли скотобійні, не функціонували місця м'ясоторгівлі, в ковбасних та гастрономічних магазинах м'ясні товари були вже цілковито прибрані з прилавків та вітрин, а торгівля там допускалася лише рибними продуктами й консервами. В ресторанах та паштетних замість страв з м'яса подавали рибу та птицю. Цілком прогнозовано, різко підвищилися ціни на пташине м'ясо, рибу, молочні продукти. Наприклад, протягом кількох днів вартість однієї курки зросла з 2 – 2,5 руб. до 3 – 4 руб. [8, с. 3].

Дуже швидко м'ясо опинилося серед лідерів загального подорожчання продуктів харчування в місті. Так, якщо до запровадження «закону про м'ясопістні дні» на міських базарах один фунт яловичини продавали за 21 коп. (лютий 1916 р.), то вже за кілька місяців після нього – за 60 коп. [9, с. 5].

Серед київських майстрів сатири «м'ясне питання» набрало небувалої популярності. «Немає закону, окрім закону, який не можна б обійти», – іронізував місцевий фельєтоніст під творчим псевдонімом «Робінзон», зображуючи хитрощі рестораторів, спрямовані на отримання комерційної вигоди від продажу м'ясних страв у заборонені державою дні [10, с. 2]. В іншому фельєтоні той самий автор вказував на змову власників закладів харчування з м'ясоторгівцями, внаслідок якої першим авансом вдалося закупити весь товар і дуже вигідно торгувати ним усупереч Закону, залишивши рядового київського покупця з «ріжками та ніжками». Самі ж торгівці, як стверджував «Робінзон», в очікуванні «м'ясопістних днів» скупляли сало та ковбаси для контрабандної торгівлі ними «за

знайомством», керуючись принципом «жерти захочуть – куплять» [11, с. 2].

14 серпня 1916 р., у не менш колоритному стилі, описав м'ясну спекуляцію в Києві автор рубрики «Летучие заметки» популярної в місті газети «Южная копейка». «Ані в суботу, ані в неділю, ані тим більше в понеділок простим смертним м'ясо дістати не можна», – ділився власними спостереженнями автор. – «Достатньо помітити, що о 5-6 год. ранку в м'ясоїдні дні в лавках вже не залишається жодної кісточки, і довгий хвіст купувальниць деякий час тягнеться перед порожніми лавками». В тій же публікації він назвав добування покупцями м'яса своєрідним видом спорту. Наостанок, констатуючи надзвичайно поширену в місті кількість махінацій з продажем продукту, автор у волаючому тоні підняв питання про необхідність приборкання спекулянтів, влучно нарікши їх «тиловими Крокодилами Крокодиловичами» [12, с. 2].

Підтвердженням рішучості правлячих верхів у жорсткому вирішенні «м'ясного питання» можна вважати повідомлення в серпні того року однієї з газет про записку голови Центрального військово-промислового комітету О. Гучкова, передану міністрові землеробства. У письмовому зверненні, зокрема, зазначалося, що значне споживання цивільного населення м'яса становило велику загрозу не лише для економіки, й для харчування армії. Тому автор записки висловився про необхідність заміни продукту рослинними консервами, яка мала супроводжуватися підвищеним інтересом держави до вирощування городини та бобових рослин [13, с. 2].

Проте серед київського простолюддя вимушений перехід на вегетаріанську їжу відбувався і без поради очільника ЦВПК. 17 серпня 1916 р. у місцевій газеті було опубліковано вірш, який містив такі рядки:

«Ныне в соус я грибной
Запускаю ложку,
На обед-же, друже мой,
Сварим мы картошку.

На капусту перейдём,

На фасоль с горохом,

Мяса нет, теперь о нём

Помечтай со вздохом» [14, с. 2].

Обмеження продажу м’яса по-своєму негативно позначалося на медичній сфері. Вже у другій декаді серпня місцеві лікарі скаржилися Київському комітету Союзу міст про нездійсненність виконання «закону про м’ясопістні дні» в шпиталях, особливо стосовно важкопоранених [15, с. 3]. У зверненні до міського голови адміністрація Олександрівської лікарні наголошувала на несумісності Закону із харчуванням пацієнтів. Насамперед ішлося про інфекційних хворих, для яких дієта, що, зокрема, передбачала вживання м’ясних бульйонів, була однією із форм лікування [16, с. 3].

Такі виявлення незадоволеності на місцях від «закону про м’ясопістні дні» супроводжувалися численними клопотаннями «на гору» про його скасування чи, бодай, перегляд, на що Петроград не міг не реагувати. Тому в листопаді 1916 р. на газетних шпальтах з’явилася інформація щодо звернення міністра торгівлі та промисловості до міністра землеробства, в якому перший указував на недосконалість окремих пунктів Закону. Це було фактичним визнанням на вищому рівні провалу продовольчої політики, спрямовану насамперед на скорочення забою худоби в державі, оскільки статистика переконливо свідчила лише про його концентрацію протягом трьох дозволених днів на тиждень. «Установлення трьох м’ясоїдних днів поспіль, – зазначалося також у зверненні, – вносить відому дезорганізацію в саму торгівлю. Розподіл м’яса по лавкам у дні торгівлі та розрубка його забирає багато часу і натовп, який зранку очікує отримання м’яса, ще більше нервує. Нарешті, чотири неторгових дні складають власне прогул, який підприємство, в цьому випадку – лавка, зобов’язане оплачувати». На думку того ж міністра, «м’ясопістні дні» варто було б установити через день,

скоротивши їх до трьох на тиждень, а м’ясо – розподіляти серед населення по карткам [17, с. 1].

Зрештою, стосовно «закону про м’ясопістні дні» влада була здатною на компроміс. Так, розпорядженням головного начальника Київського військового округу було тимчасово призупинено його дію на період з 19 по 25 грудня 1916 р. (за старим стилем). Однак можливість для киян мати вдосталь м’яса на святковому столі була під великим питанням через труднощі з отриманням нових партій худоби для міста. До того ж за 8 днів до Різдва м’ясний відділ міської управи мав лише незначну частину від потрібної кількості для Києва свинини [18, с. 2].

Оскільки зима 1917 р. видалася досить холодною, тривале перебування в черзі за продуктами на відкритому повітрі становило для здоров’я городян значну небезпеку. В ті дні жертвою лютих морозів ледве не стала служниця Катерина Скочевська, котра зі своїми колегами вирушила до м’ясної лавки ще о 3-й год. ночі, аби бути серед перших покупців. Жінку, що втратила від переохолодження свідомість, доправили до найближчої аптеки, де з великими зусиллями привели до тями. За словами лікаря, у разі стояння на морозі ще протягом 30 хв. вона могла замерзнути на смерть [19, с. 3]. Опублікована в київській газеті пригода трапилася рівно за три тижні до відомих революційних подій, що призвели до припинення існування Російської імперії.

Отже, на прикладі м. Києва чітко видно, що запровадження державою «м’ясопістних днів» улітку 1916 р. був своєрідним невдалим соціальним експериментом. Прагнення царською владою таким способом штучно обмежити споживання населенням м’яса, в сукупності з іншими хибами у внутрішній політиці, призвели лише до неабиякого загострення соціальної напруги, за якої країна виглядала приреченою на значні політичні зміни та, в кінцевому рахунку, на поразку в Першій світовій війні.

Розглянутий нами невеличкий епізод з історії Києва є однією із спроб реконструкції повсякденного життя українських міст зазначеного періоду, величезне розмаїття аспектів якого потребує подальших фахових досліджень.

Література та джерела

1. Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – М.: Наука, 1973. – 656 с.

2. Реєнт О.П. Перша світова війна і Україна / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк . – К.: Ґенеза, 2004. – 473 с.

3. Шапошнікова Н.О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 р.) / Н.О. Шапошнікова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 174 с.

4. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–70.

5. На киевских базарах // Южная копейка. – 1916. – 19 июля. – С. 2.

6. Объявление // Южная копейка. – 1916. – 27 июля. – С. 1.

7. Закон о сокращении потребления мяса и мясных продуктов // Юго-Западный край. – 1916. – 25 июля. – С. 2.

8. Мясопуст в Киеве // Киевская мысль. – 1916. – 29 июля. – С. 3.

9. Продовольственная вакханалия // Киевская мысль. – 1916. – 20 сентября. – С. 5.

10. Маленький фельетон // Южная копейка. – 1916. – 28 июля. – С. 2.

11. Маленький фельетон // Южная копейка. – 1916. – 25 июля. – С. 2.

12. Летучие заметки // Южная копейка. – 1916. – 1 августа. – С. 2.

13. А. И. Гучков о мясе // Юго-Западный край. – 1916. – 29 июля. – С. 2.

14. «Мясопустное» // Южная копейка. – 1916. – 4 августа. – С. 2.

15. К введению мясопустных дней // Юго-Западный край. – 1916. – 10 августа. – С. 3.

16. К введению мясопустных дней // Киевская мысль. – 1916. – 6 августа. – С. 3.

17. Пересмотр закона о мясопустных днях // Юго-Западный край. – 1916. – 9 ноября. – С. 1.

18. Отмена мясопуста // Южная копейка. – 1916. – 20 декабря. – С. 2.

19. Жертва «хвостов» // Южная копейка. – 1917. – 6 февраля. – С. 3.

REFERENCES

1. SIDOROV, A. (1973) *Ekonomicheskoe polozhenie Rossii v godyi Pervoy mirovoy voynyi – The economic condition of Russia during the First World War*. Moscow: Nauka (in Russian).

2. REYENT, O. (2004) *Persha svitova viyna i Ukrayina – The First World War and Ukraine.* Kyiv: Geneza (in Ukrainian).

3. SHAPOSHNIKOVA, N. O. (2002) *Prodovol'che stanovyshche v Ukrayini v roky Pershoyi svitovoyi viyny (lypen' 1914 – lyutyy 1917 r.) – The foodstuffs condition in Ukraine during the First World War.* K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny (in Ukrainian).

4. VIL'SHANS'KA, O. (2004) Povsyakdenne zhyttya naselennya Ukrayiny pid chas Pershoyi svitovoyi viyny – Daily life of the population in Ukraine during the First World War. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – The Ukrainian historic journal. 4.* – p. 56–70 (in Ukrainian).

5. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1916) Na kievskih bazarah – At Kyiv markets, 19 July, p. 2.

6. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1916) Ob'yavlenie – The advertisement, 27 July, p. 1.

7. *Yugo-Zapadnyiy kray – The Southwestern land* (1916) Zakon o sokraschenii potrebleniya myasa i myasnyih produktov – The law of consumption reduction of meat and meat products, 25 July, p. 2.

8. *Kievskaya myisl – The Kyiv thought* (1916) Myasopust v Kieve – Shrovetide in Kyiv, 29 July, p. 3.

9. *Kievskaya myisl – The Kyiv thought* (1916) Prodovolstvennaya vakhanaliya – Product bacchanalia, 20 September, p. 5.
10. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1916) Malenkiy feleton – Small feuilleton, 28 July, p. 2.
11. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1916) Malenkiy feleton – Small feuilleton, 25 July, p. 2.
12. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1916) Letuchie zametki – The volatile notes, 1 August, p. 2.
13. *Yugo-Zapadnyiy kray – The Southwestern land* (1916) A. I. Guchkov o myase – A. I. Guchkov about meat, 29 July, p. 2.
14. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1916) «Myasopustnoe» – «Shrovetide», 4 August, p. 2.
15. *Yugo-Zapadnyiy kray – The Southwestern land* (1916) K vvedeniyu myasopustnyih dney – As regards introduction of Shrovetide days, 10 August, p. 3.
16. *Kievskaya myisl – The Kyiv thought* (1916) K vvedeniyu myasopustnyih dney – As regards introduction of Shrovetide days, 6 August, p. 3.
17. *Yugo-Zapadnyiy kray – The Southwestern land* (1916) Peresmotr zakona o myasopustnyih dnyah – The revision of law about Shrovetide days, 9 November, p. 1.
18. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1916) Otmena myasopusta – The abolition of Shrovetide, 20 December, p. 2.
19. *Yuzhnaya kopeyka – The southern copeck* (1917) Zhertva «hvostov» – victim of queues, 6 February, p. 3.